

**ДЗЕЙНАСЦЬ БІБЛІЯТЭКАРА ПА РАЗВІЦЦІ ЧЫТАЦКАЙ  
КУЛЬТУРЫ ДЗЯЦЕЙ СРОДКАМІ МАСТАЦКАЙ  
ЛІТАРАТУРЫ  
(НА АСНОВЕ ТВОРАЎ І. НАВУМЕНКІ, Я. БРЫЛЯ І ІНШ.)**

Роля бібліятэкі ў сістэме выхавання разам з сям'ёй і школай узраслае ў сувязі з новымі запатрабаваннямі часу і сацыяльна-духоўным станам грамадства. У сферы адукацыі і культуры гэтыя запатрабаванні ў першую чаргу звязаны з неабходнасцю выхавання не абстрактнага вучня, які знаходзіцца па-за часам і прасторай, а асобы, якая жыве, дзейнічае і развіваецца на канкрэтным этапе развіцця соцыуму, у пэўным этнічным асяродку, і ў хуткім часе будзе трансліраваць свае ідэалы, выхаваныя і замацаваныя сёння, праз сацыяльныя і культурныя праекты.

На пачатку новага стагоддзя сітуацыя ўваходжання дзяцей у кніжную культуру ў многім змянілася нават у параўнанні з мінулым дзесяцігоддзем. Узрасла колькасць каналаў, праз якія можна атрымаць інфармацыю, пры гэтым нароўні з традыцыйнымі кнігай і перыядыкай усё больш месца ў жыцці дзяцей, асабліва падлеткаў, займаюць аўдыёвізуальныя сродкі. Новая карціна ўзаемаадносін дзяцей і кнігі выявілася праз аналіз вынікаў даследавання “Структура і дынаміка дзіцячага чытання ў Рэспубліцы Беларусь” [1], а таксама збор і аналіз інфармацыі ў рэгіёнах, зандажныя даследаванні, якія паказалі, што чытанне ў структуры вольнага часу дзяцей саступае месца іншым заняткам. Карта дзіцячага чытання па краіне склалася неаднародная. Прайвілася заканамернасць — чым далей ад буйнога цэнтра, тым часцей дзеці звяртаюцца да бібліятэчных фондаў, што сведчыць аб сацыяльнай значнасці апошніх. Аднак увогуле ў дзіцячым чытанні выявіліся вельмі

з вопытам асабістых перажыванняў і ведаў, з вопытам рэальнага жыцця ствараюць адзіны ў сваім родзе, унікальны свет — аснову для развіцця творчай духоўна багатай асобы.

### *Літаратура*

1. Структура і дынаміка дзіцячага чытання ў Рэспубліцы Беларусь: Па матэрыялах даследавання / Нац. б-ка Беларусі; Склад. Н. М. Касілава, М. І. Андарала. — Мн., 1999.
2. *Левидов А. М.* Литература и действительность. — Л., 1987.
3. *Выготский Л. С.* Вопросы детской психологии. — СПб., 1997.
4. Книга и чтение в жизни небольших городов: По материалам исследования чтения и читательских интересов / Под ред. О. С. Чубарьян. — М., 1973.
5. *Головин В. В.* Детская литература, детская субкультура, детская мифология // Детское чтение: феномен и традиция в конце XX столетия: Материалы междунар. конф., Санкт-Петербург, 12—14 мая 1999 г. / Ленингр. обл. дет. биб-ка, каф. дет. лит-ры СПбГУК. — Ч. I. — СПб., 1999.

пра героя — сюжэт, які апісвае этапы ўнутраных псіхалагічных змен, што адбываюцца з чалавекам па меры станаўлення яго індывідуальнасці і адаптацыі яго ў грамадстве. Міфы ад старажытнасці і да сучаснасці маюць аднолькавую структуру. У сучасным міфе герой з’яўляецца, як правіла, суперменам, вельмі моцны фізічна, у маральным плане ён не заўсёды выбірае спосабы барацьбы са злом, і заўсёды перамагае гэтае зло ва ўсіх яго праявах: хай гэта будзе злы чалавек або нячыстая сіла. Часта яму даводзіцца ратаваць не толькі людзей ад гібелі, але і свет ад разбурэнняў. У творах Я. Брыля, прысвечаных дзецям, можна таксама знайсці элементы міфалагічнай структуры. Структураванне па прапанаванай В. Галавіным схеме найбольш папулярнага сярод малодшых падлеткаў твора Я. Брыля “Сіročы хлеб” выяўляе, што любімы дзіцячы герой Данік Малец нарадзіўся, як таго патрабуе міф, у сям’і сціплага дастатку. Ён праяўляе свае неардынарныя здольнасці ў вучобе, чым вылучаецца сярод астатніх сялянскіх дзяцей. Цудоўным чынам яго мара — далейшая вучоба — спраўджваецца. Тут у вобразе дарыцеля, таксама абавязковай фігуры для міфа або казкі выступае яго дзядзька, жыхар іншага свету (Краіны саветаў). На працягу ўсёй аповесці хлопчык змагаецца са злом: суседзямі Палуянамі (фізічна) і з панамі (маральна). Ён з’яўляецца абаронцам сваіх раўналеткаў і змагаецца за агульныя правы размаўляць на роднай мове, таму і робіцца ахвярай больш магутных на той момант злых сіл (кіраўніка школы і інш.). Але Данік не зломлены. Ён захоўвае сваю годнасць, не зломлены яго дух, і да яго яшчэ прыйдуць на дапамогу добрыя сілы. У хуткім часе Данік набярэцца моцы, каб уступіць у новы этап барацьбы са злом, і, як адчуваецца, на гэты раз атрымае канчатковую перамогу. У адрозненне ад сучасных міфаў аб героі, вобраз Даніка Мальца створаны аўтарам па канонах гуманізму — яшчэ адзін вызначальны фактар папулярнасці твора для сучасных малодшых падлеткаў.

Гераічны міф страчвае сваю прыцягальнасць як толькі чалавек спраўляецца з першымі жыццёвымі крызісамі развіцця і ўступае ў фазу сталасці. Таму гараічныя міфы асабліва папулярныя сярод падлеткаў. У цэлым міф аб героі ўяўляе сабой спробу пераадолення праблем, звязаных з пераходам да больш сталага ўзросту, абаяваючыся на прыдуманым свет вечнай казкі.

Кожны від дзейнасці вызначае свой від творчасці. Творчае чытанне — гэта не толькі шлях да кнігі, але і шлях да ўзбагачэння духоўнага свету дзяцей і падлеткаў. У прасторы чытацкай дзейнасці юныя чытачы ўзбагачаюцца новымі ўражаннямі, якія ў спалучэнні

“Расці, Ганька”, І. Сяркова “Мы з Санькам у тыле ворага”, якія выклікаюць цікавасць у юных чытачоў і сёння. У іх адлюстраваны стэрэатыпныя формы дзіцячых паводзін. Сапраўдная літаратура транслюе не толькі знешнія прыкметы дзяцінства, а яго сутнасныя праявы, знакавую сістэму дзяцінства, напрыклад, выяўляе дзіцячую міфалагічную свядомасць.

Дзіцячая міфасвядомасць раскрывае імкненні, вызначае кірунак мар і фантазій. Як мы назіраем і ў дзіцячай літаратуры, і ў дзіцячай субкультуры, выражэнне міфасвядомасці стэрэатыпнае. Напрыклад, ландшафтная мадэль міфічнай краіны ў дзіцячай літаратуры і ў дзіцячым жыцці — гэта востраў. Успомнім “Палескіх рабінзонаў” Я. Маўра. Востраў архетыпічны, і літаратура транслюе гэты архетып, дастаткова ўспомніць папулярнасць такога жанру ў дзіцячай літаратуры, як рабінзанада [5, с. 13—17].

Міфалагічная свядомасць юнага чытача — своеасаблівы фільтр для ўспрымання літаратурнага тэксту. Дзеці ўспрымаюць тэкст на сваёй мове і ў сваёй асабовай перспектыве. Перыяд дзяцінства, асабліва падлеткавы ўзрост — пераходны перыяд ад дзяцінства да даросласці. Таму найбольшай папулярнасцю сярод дзяцей карыстаюцца творы, у якіх аўтар не цураецца актуалізаваць ініцыяцыйныя сэнсы. Героі А. Федарэнкі з твора “Шчарбаты талер” менавіта ноччу (пераходны час, час выпрабаванняў) трапляюць у напружаную сітуацыю, вытрымліваюць у небяспечных і нясцерпных умовах свайго сховішча ў варажым стане да ранку. Згадайма: менавіта ў начны час выпадаюць выпрабаванні і на долю герояў Я. Маўра. Такія выпрабаванні падобныя на традыцыйныя працэдэнты ініцыяцыі. Зразумела, што тут ёсць дзве праекцыі — аўтарскія выпрабаванні героя і самавыпрабаванні. У падлеткавым узросце з’яўляецца жаданне вызначыць свае здольнасці да дарослага жыцця. Таму ў жыцці падлеткі схільныя да рызыкаўных і неабдуманых паводзін, а чытачы падлеткавага ўзросту вылучаюць у кнізе героя, які здольны на незвычайныя ўчынкі, смеласць, адвагу. Героі прыгодніцкіх твораў, якія найбольш адпавядаюць міфасвядомасці дзяцінства, дзейнічаюць у незвычайных абставінах, сутыкаюцца з незвычайнымі жыццёвымі сітуацыямі. Падлеткі з задавальненнем уяўляюць сябе на месцы такіх літаратурных герояў, захапляюцца іх рысамі характару, якія хацелі б мець самі.

З пункту гледжання псіхалагаў і даследчыкаў дзіцячага чытання прыкметы дзіцячай субкультуры ў творы для дзяцей і падлеткаў з’яўляюцца адным з фактараў успрымання і прыняцця твора як асабіста значнага. Такой папулярнасцю карыстаюцца міфы

з імі падлетак-чытач будзе шукаць адказы на свае аналагічныя пытанні. У гэтым узросце дзяцей надзвычай хвалюе свой унутраны, духоўны свет. У гэты час адбываецца станаўленне асобы, выпрацоўка сваёй унутранай “я-канцэпцыі”. Аўтар пазначае ў сваіх творах якраз тыя вехі і арыенціры, па якіх, уступаючы з ім у думках у дыялог, падлетак зможа знайсці адказы на шматлікія пытанні, якія ставіць перад ім жыццё. Адкрытая Л. С. Выгоцкім логіка псіхічнага развіцця дзяцей [3] ад інтрапсіхічнага да інтэрпсіхічнага: ад узаемадзеяння двух суб’ектаў да індывідуальнага, у творах І. Навуменкі знаходзіць свой лютэркавы адбітак. Падлетак, звяртаючыся да гэтых твораў са сваімі індывідуальнымі праблемамі духоўнага развіцця, уступае ў дыялогавыя (суб’ектна-суб’ектныя) зносіны, далучаецца да лёсу створаных аўтарам літаратурных герояў, якія вядуць свой маральны пошук. Мастацкія творы І. Навуменкі, адрасаваныя падлеткам, успрымаюцца і як крыніца пазнання зменлівага, складанага свету іншага чалавека і як крыніца самапазнання і самаўдасканалення, у чым і заключаецца сутнасць дыялектыкі камунікатыўнага падыходу да чытацкай дзейнасці: аб’ектывацыя сябе як іншага (створанага аўтарам героя) — самапазнанне і самаўдасканаленне. Літаратурнае, чытацкае развіццё падлеткаў на аснове твораў І. Навуменкі адначасова з’яўляецца прыступкай у іх асабовым развіцці, спрыяе самавызначэнню ў жыцці і спасціжэнню свайго ўнутранага свету.

Чытачы рознага ўзросту шукаюць у мастацкіх творах задавальнення сваіх спецыфічных інтарэсаў, запатрабаванняў. У кожным з мастацкіх твораў апрадмечаны запатрабаванні, актуальныя для чытачоў. Устойлівым сацыялагічным феноменам для юнага адрасата з’яўляецца перавага пэўнага літаратурнага жанру ў тым ці іншым узросце [4]. Да базавых кампанентаў чытацкай дзейнасці таксама адносяцца жыццёвы вопыт і субкультуранасць літаратурнага твора. Беларуская дзіцячая літаратура здаўна ўсведамляла важнасць уключэння твора непасрэдна ў субкультуру дзяцінства праз адлюстраванне ў ім падзейна-паходзінскіх бакоў дзіцячага жыцця. У кожным перыядзе беларускай дзіцячай літаратуры ёсць пісьменнікі, творы якіх вызначаюцца глыбокім псіхалагізмам, тонкім разуменнем дзіцячай душы.

Успомнім класічны твор Я. Коласа “Новая зямля”. Наогул, сістэма дзіцячых вобразаў і адлюстраванне дзяцінства ў гэтай паэме — асобная тэма. У паэме паказаны характары і паводзіны дзяцей, іх дачыненні з дарослымі і навакольным светам. Тое ж самае можна сказаць пра асабліва папулярныя ў свой час творы А. Васілевіч

Логіка ўспрымання мастацкага тэксту — гэта логіка асаблівай рэальнасці мастацтва, адрозная ад лінейнай логікі перапрацоўкі інфармацыі. Мастацкае слова — спецыфічны інструмент пазнання свету, самапазнання і самаўдасканалення. Яно вучыць рэфлексіі, роздуму над пытаннямі пра сэнс жыцця, чалавечы каштоўнасці. Менавіта праз выхаванне мастацкім словам прыходзіць правільнае асэнсаванне і адзіна сваіх уражанняў і набытага прама ці ўскосна (з электронных ці друкаваных крыніц) вопыту. Тут найбольш прадуктыўным бачыцца камунікатыўны падыход да чытання, заснаваны на элементах вобразнага ўяўлення — асацыяцыях, аналогіях, эмацыянальна-творчым успрыманні.

Чытанне мастацкай літаратуры і літаратурна-мастацкая творчасць з’яўляюцца адной узаемазвязанай сістэмай. У аснове гэтых відаў дзейнасці знаходзіцца камунікацыя як дыялог паміж аўтарам і чытачом, які адбываецца па вызначаных канонах. Узаемасувязь аўтара і чытача пабудаваны па законах мастацкай рэальнасці, якая існуе ў рамках рэальна-практычнага, не раздзеленага ў часе дыялогу. У стварэнні мастацкага твора нябачна прымае ўдзел усё перажытае, убачанае, перадуманае аўтарам. Чытач праз створаны аўтарам мастацкі вобраз ідзе да яго разумення праз уключэнне свайго асабістага вопыту, але, на думку філосафа В. Ф. Асмуса, мастацкі вобраз ствараецца чытачом па арыенцірах, дадзеных аўтарам у творы, але з канчатковым вынікам, вызначаным разумовай, духоўнай, душэўнай дзейнасцю чытача. Калі задача пісьменніка — паказаць чалавека са сваім характарам, імкненнямі, жыццёвым вопытам, то задача чытача — успрыняць героя ў яго індывідуальнай адметнасці, адрозніць яго ад іншых. Аўтар кнігі “Литература и действительность” А. М. Лявідаў [2, с. 74] раіць падчас узаемаадносін з юнымі чытачамі перш за ўсё звярнуць іх увагу на эмацыянальны бок у паводзінах персанажа, сачыць за рухам яго псіхікі, за зменамі, “пералівамі, пераходамі”, развіваць у іх назіральнасць, уменне не толькі бачыць змены ў паводзінах героя, але і растлумачыць гэтыя змены, весці чытача да абагульнення. Асабліва важна звяртаць увагу на дэталі, якія звязаны з персанажам як цэльнай асобай, індывідуальнасцю. Асаблівым псіхалагізмам жыццёвых калізій вызначаюцца творы І. Навуменкі, прызначаныя для чытачоў сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту. Праблема духоўнага сталення герояў з яго аповесцей “Дзесяты клас”, “Помні Сталінград”, апавяданняў “А немцы ў Парыжы”, “Эх, цёплае, добрае лета...” — звычайных хлопцаў, хай і раздзеленых з сучаснымі падлеткамі часам, не страчвае сваёй актуальнасці і сёння. Разам

Склаліся спрошчаныя адносіны да чытацкай дзейнасці, і найперш як да спосабу атрымаць новую інфармацыю з друкаваных крыніц.

Імклівае ўваходжанне бібліятэк у інфармацыйную прастору выклікала супрацьлеглыя тэндэнцыі. З аднаго боку, робячы стаўку на інфарматызацыю з мэтай лепшага задавальнення чытацкіх запытаў дзяцей, бібліятэка ўзмацніла ўвагу да асноў інфармацыйнай культуры, навучання дзяцей правілам выкарыстання і рацыянальнага засваення інфармацыйных рэсурсаў. З другога — засяродзіўшыся на інфарматыўнасці чытання, пачынае губляцца штосьці вельмі істотнае. Робячы акцэнт на трансляцыі ведаў, бібліятэкі пазбаўляюцца сваёй культуралагічнай місіі, скіраванай на аб'яднанне асобы з кнігай, духоўнае развіццё дзяцей. Культуралагічная роля бібліятэкі не ўяўляецца без выхавання — мэтанакіраванага, пабудаванага на навуковай аснове і якое ўлічвае інтэлектуальна-эмацыянальныя здольнасці дзяцей, прыроду развіцця чытацкай дзейнасці. Прафесіянал-бібліятэкар стварае матывацыю для ўваходжання падлеткаў у культурную прастору сучаснага яму грамадства і стымулюе развіццё асобы, здольнай свядома будаваць сваё жыццё, вартае Чалавека. Таму перад сучаснымі практыкамі ў галіне дзіцячага чытання паўстае шэраг пытанняў, не знайшоўшы адказы на якія, немагчыма вырашыць шматлікія задачы: вызначэнне ўмоў, неабходных для чытацкага развіцця, аналіз уздзеяння сацыякультурных фактараў на чытацкія прырытэтты, даследаванне прычын, якія абумовілі выбар таго ці іншага твора і аўтара. Асабліва значным уяўляецца вызначэнне ў працы з дзецьмі найбольш прадуктыўных падыходаў да развіцця іх чытацкай культуры. Гэтыя падыходы вызначаюцца ў адпаведнасці з канчатковымі мэтамі чытацкай дзейнасці. Не засяроджваючыся на дзейнасным і працэсуальным падыходах, якія адносяцца больш да аперацыйнага боку чытання, а таксама спецыфічных — знакавым і псіхалагічным, запынімся на асабліва важных і актуальных для дзейнасці дзіцячых бібліятэкараў — інфармацыйным і камунікатыўным падыходах. У аснове інфармацыйнага падыходу ляжыць выбарка, ці, інакш кажучы, назапашванне звестак з тэксту (ведаў, фактаў, колькасных дадзеных). Дзеці скіраваны на чытанне пазнавальнай (навукова-папулярнай, прыродазнаўчай, даведачнай) літаратуры. У дачыненні да чытацкай дзейнасці дзяцей і падлеткаў інфармацыйны падыходу большай ступені неабходны для “нарматыўнага”, “дзелавога чытання”, звязанага з сацыяльнай роляй вучня. Чытанне для душы твораў мастацкай літаратуры вымагае адпаведнай падрыхтаванасці.

складаня і неадназначныя працэсы, што з’яўляецца характэрным не толькі для нашай краіны. Аналіз матэрыялаў даследаванняў як айчынных, так і расійскіх спецыялістаў у галіне дзіцячага чытання дазваляе вызначыць тэндэнцыі, якія выявіліся на постсавецкай прасторы ў сярэдзіне 90-х гг. XX ст. пад уздзеяннем новай сацыякультурнай сітуацыі:

- нераўнамернасць і неаднароднасць уваходжання дзяцей у кніжную культуру;
- у цэлым зніжэнне цікавасці да друкаванага слова, скарачэнне долі чытання ў структуры свабоднага часу дзяцей і падлеткаў;
- змяненне характару чытання, якое робіцца ўсё больш прагматычным, інфармацыйным і павярхоўным;
- перавага “дзелавага чытання” над “вольным”;
- павелічэнне колькасці школьнікаў, якія чытаюць творы толькі па школьнай праграме;
- значныя змены ў вольным чытанні падлеткаў, якое набыло больш забаўляльны характар (у ім дзедзі бачаць сродак адпачынку і забавы);
- узмацненне ўздзеяння ніжэйшага гатунку масавай аўдыёвізуальнай культуры на вольнае чытанне дзяцей і падлеткаў: вельмі папулярнымі сталі дэтэктывы, трылеры, сентыментальная любоўная літаратура, а таксама друкаваныя версіі кінараману;
- павелічэнне колькасці падлеткаў, якія абмяжоўваюцца толькі чытаннем перыёдыкі;
- зніжэнне чытання для душы, спад цікавасці да айчынай і замежнай класікі.

Відавочныя змены, што адбыліся, далі падставу разважаць аб крызісных з’явах у дзіцячым чытанні і шукаць шляхі выхаду з яго. Аналагічныя працэсы пачаліся ў краінах Захаду і ЗША ў 80-я гг. XX ст., калі там найбольш моцна выявілася экспансія відэакультуры. У многіх з іх (Германія, Францыя, ЗША і інш.) пошукі шляхоў выхаду з гэтай сітуацыі падштурхнулі грамадства і ўрад да развіцця палітыкі ў галіне падтрымкі дзіцячага чытання.

Сёння інфармацыйная культура ўвайшла і ў наша жыццё. XXI стагоддзе ўсё часцей называюць стагоддзем інфармацыі. Не дзіўна, што пад яе ўладай апынулася і чытанне. Чытацкая дзейнасць зведала дваякае ўздзеянне новай сацыяльнай парадыгмы. З аднаго боку, неабходнасць у чытанні прыкметна павялічылася, шматлікія і складаныя школьныя заданні падштурхнулі дзяцей часцей звяртацца ў бібліятэку. З другога — дзедзі і падлеткі задавальняюцца адаптаванымі выданнямі і перакладамі значных класічных твораў.